

ludności odsetek ten wynosił – 22%. Autorzy ukazują na odpowiednich planach zjawisko segregacji tej ludności etnicznie obcej na obszarze miasta. Segregacja ludności etnicznie obcej w gorszych urbanistycznie częściach wielkich miast, antagonizmy etniczne, wzrost tendencji dyskryminacyjnych to doniosłe i trudne przejawy polaryzacji społecznej ludności w metropoliach krajów postindustrialnych.

Dokonywana przez autorów diagnoza procesu polaryzacji w metropoliach postindustrialnych nie jest jednomyślna. Autor analizy miasta Zurych określa polaryzację jako małej skali, podobnie pisze o przejawach segregacji ludności na obszarze miasta jako „fragmentarycznej” i „elastycznej”. Z kolei dwaj autorzy monografii o Amsterdamie dowodzą, że dzięki polityce społecznej, mieszkaniowej i opiekuńczej roli państwa ani proces polaryzacji, ani segregacji ludności imigracyjnej z krajów byłych kolonii holenderskich w wielkim mieście – Amsterdamie – nie wystąpił w sposób zauważalny.

Wśród mieszkańców Londynu, Paryża odnotowują więc autorzy wzrost postaw etnocentrycznych i antagonistycznych w stosunku do obcych etnicznie imigrantów, ale wśród mieszkańców Zurychu, Amsterdamu dominują postawy egalitarne i praobywatelskie w stosunku do mniejszości etnicznych. Autorzy nie dociekają jednak źródeł tych różnic i odmienności. W ogóle książka *Social Polarization* nie zawiera jakiegось syntetycznego omówienia wszystkich analiz. Jest to ważny jej brak.

Obydwie książki aktualizują naszą wiedzę o miastach we współczesnym świecie, o tendencjach rozwojowych i problemach społecznych krajów XX, ale i XXI wieku.

Jan Turowski

Hubert Knoblauch. *Religionssoziologie*. Walter de Gruyter Verlag. Berlin 1999 ss. 250.

Recenzowana książka prof. Huberta Knoblaucha powstała w 1997 r. jako efekt prowadzonego przez niego seminarium z socjologii religii na Uniwersytecie w Konstancji (Niemcy) i seminarium z religioznawstwa na Uniwersytecie w Bern (Szwajcaria). Obejmuje całokształt współczesnej problematyki z zakresu socjologii religii i – ze względu na swój „rodowód” – może być bardzo przydatna w wykładach z socjologii religii i w prowadzeniu seminariów magisterskich, natomiast ze względu na przystępny i komunikatywny język może zainteresować szersze grono czytelników „wyczulonych” na problematykę religii we współczesnym świecie. Wszystkie najnowsze dyskusje i spory w kręgach socjologów religii znajdują w recenzowanej książce swoje odzwierciedlenie.

Książka składa się z dwóch wyraźnie wyodrębnionych części. W pierwszej części została przedstawiona historia socjologii religii, od jej prapoczątków, poprzez etap tzw. krytyki religii, okres klasyczny i fazę socjologii kościelności (socjologia Kościoła), do etapu „neoklasycznego” socjologii religii, czyli do czasów współczesnych (w sumie osiem rozdziałów). Autor szuka początków socjologii religii w religioznawstwie, a zwłaszcza w tzw. krytyce religii (A. Comte, L. Feuerbach, K. Marks, F. Nietzsche, S. Freud i inni). Właściwa socjologia religii pojawia się pod koniec XIX wieku i jest związana z socjologicznymi teoriami M. Webera i E. Durkheima.

Od lat trzydziestych zaczyna się zarysowywać coraz wyraźniej empiryczny nurt, który doprowadził do powstania bardziej pragmatycznie nastawionych teorii i badań nad religijnością. Od początku lat sześćdziesiątych rozpoczyna się faza „neoklasycznej” socjologii religii, która co prawda podejmuje ważne problemy socjologii klasycznej, ale czyni to w kontekście teoretycznym, w którym religia nie odgrywa już wiodącej i priorytetowej roli (P. L. Berger, Th. Luckmann, N. Luhmann). Szczególnie ważne są rozważania nad religijną integracją społeczeństwa i problemy tzw. religii cywilnej. Rozdziały części pierwszej nie są zwykłym opisem historii danej dyscypliny naukowej, lecz wykładem teorii i kierunków socjologii religii w ich historycznym rozwoju, niemal do końca XX wieku.

Druga część książki (rozdziały IX–XIII) zawiera syntetyczne omówienie najnowszych tendencji we współczesnej socjologii religii, ujętych w perspektywie badań nad religijnością w wysoko rozwiniętych społeczeństwach Europy i Ameryki, a także problematykę organizacji religijnej (religia jako instytucja społeczna), New Age, fundamentalizmu, religijności ludowej, doświadczenia religijnego, konwersji, indywidualizacji religijnej, religijności medialnej, „pola” religijnego i religii globalnej. Są to rozważania interesujące zarówno dla tych, którzy uprawiają socjologię religii w ścisłych powiązaniach z Kościołami i interesują się przede wszystkim religijnością zinstytucjonalizowaną, jak i dla tych, którzy zajmują się nowymi formami religijności, a nawet i dla tych, którzy hołdują „tezie marginalizacyjnej”.

Ważne są rozważania na temat tzw. orientacji rynkowej, która przejawia się nie tylko w Kościołach, ale i w ruchach religijnych, które propagują wizje alternatywnych form życia. Rynkowe nastawienie ujawnia się w ruchu New Age i w nowoczesnym okultyzmie. W sytuacji konkurencji różnych organizacji i wspólnot religijnych na wolnym rynku dochodzi do wzmocnienia religijności (teza o konkurencyjności między religiami). Im więcej jest konkurencji między religiami, tym bardziej religijni stają się ludzie. W konsekwencji także społeczeństwa, w których zaznacza się pluralistyczny rynek religijny, są bardziej religijne niż społeczeństwa, w których dominują religijne monopole. Procesy religijnej odnowy są nie tylko odbiciem i skutkiem kryzysu nowoczesności, ale w o wiele większym stopniu wynikają z logiki rynku i konkurencji.

W warunkach dominacji jednej religii jej reprezentanci mogli wykazywać znaczną obojętność na problemy religijne swoich wyznawców. W sytuacji rynkowej religie czy wyznania muszą zwiększyć swoje wysiłki dla utrzymania się na rynku, aby móc sprzedawać swoje „produkty”. Zasada konkurencyjności w sferze religijnej

– podobnie jak i w dziedzinie ekonomicznej – oddziałuje korzystnie, a logika rynku obejmuje coraz szersze dziedziny działania religijnego. Są tacy, którzy w warunkach pluralistycznego rynku religijnego zyskują, i tacy, którzy tracą. Religie konkurują między sobą i z niereligijnymi ofertami sensotwórczymi. Granice pomiędzy religijnością kościelną a innymi systemami religijnych i parareligijnych dóbr stają się coraz bardziej płynne.

Stosunkowo wiele miejsca Autor poświęca nowym formom religijności, które są nazywane religiami młodzieżowymi, sektami młodzieżowymi, niekiedy psychokultami czy kultami (niekiedy destruktywnymi), a także zindywidualizowanej religijności o bardzo niskim stopniu instytucjonalizacji. Indywidualna religijność, zwłaszcza w warunkach utraty znaczenia społecznego przez religie zinstytucjonalizowane, uniezależnia się coraz bardziej od oferowanych oficjalnych modeli interpretacji życia, a jednostka sama kształtuje własne „światy sensu”, prywatne wykładnie swojego życia, działania i swojej rzeczywistości. W warunkach indywidualizacji jednostka staje się quasi-instytucją, konstruuje swoją tożsamość religijną, czerpiąc z dostępnych na rynku ofert „sensu” i „religii”, często w sposób przypadkowy i według własnego gustu. Paradygmat religijnej indywidualizacji nie jest ujmowany przez Knoblaucha jako konkurencyjny wobec paradygmatu sekularyzacji, lecz jako komplementarny.

Socjologia religii H. Knoblaucha koncentruje się co prawda na pracach autorów z obszaru języka niemieckiego, ale obecny jest w rozważaniach teoretycznych nurt socjologii religii ze strefy języka angielskiego i w mniejszym zakresie ze strefy języka francuskiego, znacznie częściej odwołuje się on do socjologów związanych z Kościołem protestanckim niż katolickim. Autor uwzględnia zwłaszcza te teorie socjologiczne, które uzyskały oddźwięk i wywołały dyskusję w socjologii niemieckiej. W praktyce oznacza to, że w książce są zaprezentowane wszystkie najnowsze teorie, kierunki badań i metody współczesnej socjologii religii. Wyniki badań empirycznych są przywoływane rzadko i tylko po to, by zilustrować główne kierunki przemian w religijności.

Autor przedstawia w sposób zwięzły współczesne kontrowersje w socjologii religii, przyjmując bardziej referujący niż oceniający punkt widzenia. W stosunkowo niewielkiej książce Knoblauch zawarł niezwykle bogatą treść. Jest to studium socjologii religii w „pigułce”. W moim przekonaniu recenzowana książka jest jednym z najlepszych opracowań teoretycznych dotyczących socjologii religii, jakie ukazało się w latach dziewięćdziesiątych w obszarze języka niemieckiego, a nawet w całej Europie. Może być ona bardzo przydatna polskiej socjologii religii, która wciąż cierpi na nadmiar opracowań empirycznych, przy wyraźnym deficycie ujęć teoretycznych.

Janusz Mariański